

Юлія Труфанова,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Розкрито теоретичні та практичні особливості підстав припинення договору. Підтримано позицію, що домінуючою кваліфікаційною ознакою підстав припинення договору є їх поділ на суб'єктивні та об'єктивні.

Ключові слова: припинення договору, припинення зобов'язання, розірвання договору, відмова від договору.

Ю. Труфанова

Основания прекращения договора: теоретико-практические особенности.

Раскрыты теоретические и практические особенности оснований прекращения договора. Поддержана позиция, что доминирующей квалификационным признаком оснований прекращения договора является их разделение на субъективные и объективные.

Ключевые слова: прекращение договора, прекращение обязательства, расторжение договора, отказ от договора.

Yu. Trufanova.

The course for the contract termination: the theoretical and practical peculiarities

The theoretical and practical peculiarities of the course for the contract termination are developed. It is shown that the dominant qualification feature of the course for the contract termination is their dividing into the subjective and objective one.

Keywords: termination of the contract, termination of the obligation, rescission of the contract, repudiation of the contract.

Постановка проблеми. Припинення договору має теоретичне і практичне значення. Серед багатьох науковців тлумачення поняття «припинення договору» у цивілістичній науці є неоднозначним, оскільки часто ототожнюється з поняттям «припинення зобов'язань». Для дослідження сутності припинення договору здійснено аналіз понять «договір» та «зобов'язання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри значну кількість вітчизняних наукових праць, спрямованих на дослідження припинення договору у цивільному праві України, проведений нами аналіз новітньої судової практики окреслює нові завдання для юридичної науки.

Мета статті спрямована на дослідження поняття припинення договору та дослідження різновидів його припинення, що закріплені законодавцем.

Виклад основного матеріалу. За звичайних умов договір припиняється шляхом його виконання. Проте можливі й інші підстави припинення договірних зобов'язань, зокрема розірвання договору. Наприклад, припинення договору найму та його окремих видів регулюються загальними положеннями про припинення зобов'язання (глава 50 ЦК України), про розірвання договорів (глава 53 ЦК України), про припинення договору найму (глава 58 ЦК України). Окремо у цьому дослідженні ми зупинимося на підставах припинення саме договору найму (оренди).

Неоднозначним у цивілістиці є тлумачення поняття «припинення договору». Доволі часто термін «припинення договору» ототожнюється з поняттям «припинення зобов'язань». Так, З. Р. Бахрієва приходиться до висновку, що «...під припиненням договору доцільно було б розуміти припинення заснованих на ньому зобов'язальних правовідносин» [1, с. 98]. Як відзначає Н. М. Мельниченко, припинення договору не завжди зумовлює негайне припинення договірних зобов'язань [2, с. 355]. Так, у випадку припинення договору найму (оренди) наймач зобов'язаний повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було зумовлено в договорі. Невиконання такої норми має наслідком нарахування неустойки, передбаченої ч. 2 ст. 785 ЦК України. Тобто хоча договір і припинений,

зобов'язання сторін існують. При чому у зв'язку з припиненням договору виникли зобов'язання, які не існували під час його дії (обов'язок повернути річ наймачу та відповідальність у вигляді неустойки), хоча дані зобов'язання і засновані на договорі. Інші зобов'язання, які існували під час дії договору найму (оренди) у результаті його припинення також припинилися – обов'язок не перешкоджати користуванню річчю і обов'язок здійснювати оплату за користування річчю.

Для дослідження сутності припинення договору слід проаналізувати співвідношення понять «договір» і «зобов'язання».

Як зауважує К. І. Скловський, «... досі вважається, що договір породжує зобов'язання, причому існування договору і зобов'язань є синхронними» [3, с. 5]. Вважаємо, що з таким припущенням не можна погодитися. Договірні зобов'язання безспірно виникають на підставі договору. Проте договір є підставою виникнення зобов'язань, але не їх сукупністю. Під час дії договору одні зобов'язання можуть виникати одночасно з укладенням договору (наприклад, зобов'язання щодо внесення оплати за користування річчю), інші можуть виникати після укладення договору (наприклад, зобов'язання щодо здійснення ремонту речі), треті можуть виникати після припинення договору (розглянуті вище обов'язки наймача у разі припинення договору). При цьому під час дії договору одні зобов'язання можуть тривати протягом всієї дії договору, а інші можуть виникати після укладення договору і припинятися задовго до припинення договору (наприклад, зобов'язання щодо здійснення ремонту речі) тощо.

У наведених прикладах спірним може здатися положення щодо можливої відсутності протягом часу дії договору найму (оренди) зобов'язання щодо здійснення ремонту речі. Оponentи такої позиції можуть припустити, що оскільки обов'язок здійснити ремонт речі безпосередньо передбачений Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), то з моменту укладення договору дане зобов'язання вже існує. Однак така аргументація є хибною. Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Аналіз наведеного законодавчого визначення не дає підстав для висновку, згідно з яким передбачені договором права та обов'язки мають виникнути безпосередньо після набрання договором чинності. Власне самі сторони передбачають у договорі за яких умов виникають їх взаємні права та обов'язки. За відсутності таких умов певні права і кореспондуючі їм обов'язки можуть і не виникнути.

Як відзначав О. С. Іоффе, «...права і обов'язки утворюють зміст зобов'язання, але не договору на підставі якого воно виникло, а сукупність умов складає зміст домовленості, але не зобов'язання, яке виникло на її підставі» [4, с. 27–28]. Якби зобов'язання щодо ремонту речі існувало в момент укладення договору, то уповноважена сторона могла би відразу після укладення заявити вимогу про ремонт речі. Однак право на пред'явлення такої вимоги виникає лише за певних умов, встановлених договором та/або законом. З виконанням обов'язку відремонтувати річ зобов'язання щодо здійснення ремонту припиняється у зв'язку з його виконанням, в той час як дія договору продовжується.

Вважаємо, що поняття «договору» не тотожне поняттю «договірному зобов'язання», оскільки вони співвідносяться одне з одним як юридичний факт (договір) та його наслідки (виникнення, зміна або припинення зобов'язання). Існування договору і договірному зобов'язання не обов'язково синхронні. Так, під час дії договору одні зобов'язання можуть виникати і припинятися без припинення дії договору, а інші можуть припинятися разом з припиненням дії договору, треті виникають вже після припинення договору.

Слід відзначити, що на відміну від Господарського кодексу України (далі – ГК України) у ЦК України термін «припинення договору» вживається як у широкому значенні, яке є родовим щодо усіх способів припинення договору, так і у вузькому значенні, яке охоплює випадки припинення договору з підстав, не пов'язаних з волею жодної із сторін.

Проаналізувавши положення глави 58, 59 ЦК України можна виділити такі різновиди припинення договору, які виокремлюються законодавцем:

- 1) припинення договору (у вузькому значенні) (ст. 781 ЦК України) (об'єктивні підстави);
- 2) розірвання договору (ст. ст. 776, 783, 784, ч. 2-4 ст. 825 ЦК України) (суб'єктивні підстави);
- 3) відмова від договору (ч. 2 ст. 763, 782, 790, ч. 1 ст. 825 ЦК України) (суб'єктивні підстави).

При цьому у ст. 781 ЦК України «припинення договору» вживається у вузькому значенні (як окремі підстави припинення договору – ліквідація сторони договору або смерть наймача). В той же час у ст. 785 ЦК України «припинення договору» вживається у широкому значенні й охоплює припинення договору найму і за вказаними підставами і у будь-який інший спосіб – через розірвання договору за згодою сторін або з ініціативи однієї з сторін, відмову від договору та ін.

Класифікація підстав припинення договору має важливе теоретичне і практичне значення. Як зауважує О. Міхно, домінуючою класифікаційною системою всіх підстав (способів) припинення договору в юридичній доктрині став їх поділ на суб'єктивні й об'єктивні [5, с. 10]. Суб'єктивні підстави, на його думку, доцільно класифікувати залежно від суб'єкта волевиявлення на: підстави припинення договору з ініціативи наймодавця; з ініціативи наймача; за згодою сторін.

До об'єктивних підстав припинення договору, тобто таких, які не залежать від волі сторін, слід насамперед віднести поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання зобов'язання, смерть сторони договору – фізичної особи, ліквідація юридичної особи та ін.

Для пояснення сутності підстав припинення договору проаналізуємо суб'єктивні та об'єктивні підстави припинення договору найму (оренди). ЦК України у главі 58 передбачає лише дві об'єктивні підстави припинення договору найму (ст. 781): у випадку ліквідації наймача або наймодавця та в разі смерті наймача – фізичної особи. Остання підстава залежить від положень договору, оскільки ним може передбачатися правонаступництво у разі смерті наймача. правонаступництво може передбачатися і нормами закону, наприклад, ст. 7 Закону України «Про оренду землі» (у випадку смерті орендаря його права та обов'язки переходять до спадкоємців, якщо інше не передбачено договором) чи ч. 2 ст. 824 ЦК України (всі повнолітні особи, які проживали з наймачем, чи за погодженням з наймодавцем – деякі з них мають право замінити наймача у разі його смерті).

Відповідно ГК України підходить до визначення підстав припинення договору оренди менш системно. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 291 ГК України договір оренди припиняється внаслідок закінчення строку, на який його було укладено. Водночас ч. 4 ст. 284 ГК України містить схожу до ст. 764 ЦК України умову пролонгації, а саме: «...у разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення строку дії договору він вважається продовженим на такий самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором». Таким чином, віднесення закінчення строку договору до підстав припинення договору оренди є непослідовним. Якщо зі спливом строку оренди договір припиняє свою чинність, то жодної пролонгації бути не може, оскільки договір вважається припиненим, а колишній орендар зберігає майно без достатніх правових підстав.

З огляду на наведене, вважаємо, що сплив строку договору має бути виключений з переліку підстав припинення договору оренди, передбачених статтею 291 ГК України або відповідний пункт повинен бути доповнений словами: «...за наявності заперечень однієї із сторін проти продовження дії договору».

Наступною групою підстав припинення договору найму є суб'єктивні підстави. Залежно від суб'єктного складу ініціюючих сторін їх прийнято ділити на такі: припинення договору за взаємною згодою сторін; припинення договору за ініціативою однієї зі сторін. Останні можна розділити на дві групи залежно від того, за чиєю ініціативою були припинені договірні відносини – наймача чи наймодавця. А залежно від процесуальних особливостей їх реалізації можна виділити підстави припинення договору у судовому та позасудовому порядку.

Чи не найбільше гострих питань, пов'язаних із припиненням договірних зобов'язань, виникає саме при розірванні договору. У главах 58, 59 ЦК України законодавець оперує термінами «вимагати розірвання договору» та «відмовитися від договору». Питання розмежування чи тотожності цих понять є дискусійним. Частина науковців вважає, що розірвання договору за ініціативою однієї зі сторін та відмова від договору не тотожні.

На думку Н. Шлюндт, різниця між відмовою від виконання договору та розірванням договору за ініціативою однієї із сторін полягає у такому: по-перше, розірвання договору можливе лише у судовому порядку, в той час як відмова – у позасудовому, по-друге, при відмові від виконання договору він припиняється з моменту отримання іншою стороною про намір контрагента розірвати або змінити договір, відповідно розірваним договір є з моменту набрання законної сили рішення суду [6, с. 152]. Відповідно С. Бородовський вважає, що дані поняття не можна назвати тотожними, оскільки конструкція відмови від договору використовується для того, щоб повернути сторони у переддоговірний стан. Крім того, відмовитися від договору можна повністю або частково, а розірвати договір частково не можна [7, с. 152–154].

З вищевказаними думками учених можна погодитися лише частково. На нашу думку, законодавець у ЦК України підходить до понять «розірвання договору» та «відмова від договору» з недостатньою увагою. З одного боку, законодавець у ч. 3 ст. 651 ЦК України передбачив можливість часткової відмови від договору, а розірвання договору можливе лише у повному обсязі. Такі висновки можна зробити з аналізу норм глави 53 ЦК України. Якщо ж перейдемо до глави 59 ЦК України, то тут відмова від договору має наслідком повне припинення договірних зобов'язань за договором найму. Твердження про різні правові

References

1. Bakhriieva, Z. P. (2013). *Termination of obligations and contract on civil legislation of the Russian Federation and Ukraine [Prekrashcheniye obyazatel'stva i dogovora po grazhdanskomu zakonodatel'stvu Rossiyskoy Federatsii i Ukrainy]. Yevraziyskiy yuridicheskiy zhurnal – Eurasian Juridical Journal.* (7 (62)). (pp. 98 – 100). <http://www.eurasialegal.info> Retrieved from <http://www.eurasialegal.info/index.php?option=comcontent&view=article&id=2621:2013-09-11-04-09-09&catid=2:right-of-the-countries-cis&Itemid=42>.
2. Melnychenko, N. M. (2011). *Ponyattya ta zahal'na kharakterystyka pryypynennya tsyvilno-pravovykh dohovoriv. [Concept and general description of termination of civil contracts]. Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta im. V.Y. Vernadskoho - Scientific notes of Tavria National University named after V.I.Vernadskyyi. Series: Juridical sciences. (Vols. 24 (63)). (2). (pp. 345-358) [in Ukrainian].*
3. Sklovskiy, K. I. (2013). *O sootnoshenii dogovora i obyazatel'stva [On the relationship of the contract and the obligation]. Vestnik grazhdanskogo prava -Herald of Civil Law.* (4). (pp 4 – 18). <http://www.center-bereg.ru> Retrieved from <http://www.center-bereg.ru/b1118.html> [in Russian].
4. Ioffe, O. S. (1975). *Obyazatel'stvennoye pravo [Law of obligations]. Moscow: Juridical literature [in Russian].*
5. Mikhno, O. I. (2007). *Pryypynennya dohvoru za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrayiny [Ukrayiny Termination of a contract under the civil law of Ukraine]. Naukovo-doslidnyy instytut pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva Akademiyi pravovykh nauk – Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. [in Ukrainian].*
6. Shliundt, N. Yu. (2005). *Izmeneniye i rastorzheniye dogovora arendy [Change and termination of the lease agreement]. Candidate's thesis. Krasnodar [in Russian].*
7. Borodovskiy, S. O. (2010). *Ukladennya, zmina ta rozirvannya dohvoru u tsyvilnomu pravi Ukrayiny [Conclusion, amendment and termination of a contract in Civil Law of Ukraine]. Candidate's thesis. D. M. Prytyka, I. V. Bulhakova (Eds.). Kyiv. <http://legalexpert.in.ua> Retrieved from <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/hku/85-hku/2838-283.html> [in Ukrainian].*
8. *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 r. (zi zminamy i dopovnennyamy) [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 (as amended)]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny - Official Herald of Ukraine (2003), (11), (pp.461) [in Ukrainian].*
9. *Hospodarskyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 roku (zi zminamy ta dopovnennyamy) [Commercial Code of Ukraine of 16.01.2003 (as amended)]. Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny – Official Herald of Ukraine (2003), (11), (pp. 462) [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 13.02.2019.